

A MAGYARORSZÁGI CÉHES ADATBÁZIS

Kincses Katalin Mária

kandidátus, felelős szerkesztő,
HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum
kincsesbene@gmail.com

Tuza Csilla

főlevéltáros,
Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár

Rába Endre

informatikus,
Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár

A céhes kutatások története a számítógépes alkalmazás korai lehetőségeinek tükrében

A magyarországi céhtörténet koncepciózus kutatása több mint négy évtizedes múltra tekint vissza (Márkusné, 2012). A kutatók 1971-től megvitatták a magyarországi céhkataszter összeállításának és számítógépes feldolgozásának lehetőségét is, kijelölték a vizsgálat időhatárát, tárgyát, főbb szempontjait. Törekvéseiket támogatta a Magyar Tudományos Akadémia, 1975-ben létrejött az Akadémia Veszprémi Területi Bizottságának Kézművesipartörténeti Munkabizottsága, amely a kutatásokat koordinálta. A 2001 októberében megtartott, számvetés céljából összehívott X. Kézművesipartörténeti Szimpózium a munkálatok első, harmincéves szakaszát zárta le (Szulovszky, 2002, 171–196.).¹

Az 1971-es tanácskozás másik célja az volt, hogy kidolgozzák a számítógépes céhkataszter létrehozásához szükséges adatlapokat. Bemutatásra került a Veszprém megyei céhek

dokumentumainak – akkori viszonylatban modern – lyukkártya rendszerrel feldolgozott nyilvántartása, amely tizenhat különböző őrzőhelyen lévő céhes tárgyakat és iratokat rögzített. E példa nyomán döntöttek a magyarországi céhes kézműipar írott és tárgyi emlékeinek teljes körű összegyűjtéséről (Dóka, 2002, 13.).

A számítógépes feldolgozás eredményeképpen 1975–76-ra készült el a magyarországi céhes kézművesipar forrásanyagának kataszterét tartalmazó első két kötet, amit továbbiak követtek (Éri et al., 1975–1976; Éri et al., 1986; Nagy, 1992; Szabó, 1994.). A két-kötetes céhkataszter alapmű, kb. 220 mesteriség ezer településen működő, több mint 4500 céhszervezetének akkor fellelhető tárgyi és írásos emlékeit tartalmazza, s az első olyan közgyűjteményi segédlet Magyarországon, melynek összeállításában a számítástechnikát alkalmazták. A céhkataszter két kíváncsnak nem tudott megfelelni: nem sikerült összegyűjteni az utódállamok levéltárainak és múzeumainak anyagát, s az alkalmazott program nem tudta értelmezni és beépíteni az Országos Levéltár (OL) XVIII. században kialakult jelzetrendszerét (Dóka, 2002, 14.).

¹ Előzményeként megjelent az MTA VEAB Kézművesipartörténeti Munkabizottsága publikációinak tartalommutatója is 1972–1999-re vonatkozóan. Interneten elérhető változata: URL1

A '90-es évek elején összegyűjtött anyag rendszerezése után megjelentek a jelzetkataszter-kötetek, melyek huszonnyolc köztintézmény anyagáról mintegy 17 000 adatot tartalmaztak. Végül 1992-ben, húsz év tervezgetése után megjelent a magyarországi kézművesipar történetének válogatott bibliográfiája (Domonkos – Nagybákay, 1992), amely szintén számítógépes adatfeldolgozáson alapult: a mesterségek köré csoportosítva 5600 címszót tartalmaz (sajnos az elcsatolt területeket illetően itt sem folyt anyaggyűjtés). A munkabizottság tagjai három évtized alatt mintegy 650 publikációt adtak közre (Dóka, 2002, 18.). Ez a látványos eredmény, úgy véljük, alapvetően azért volt elérhető, mert a számítógépes adatfeldolgozás nyomán kiadott kataszter-kötetek forrásbázisként funkcionálhattak.

Az 1990-es évek közepétől, amikor a számítógép használata a kutatóhelyeken mindenhol általánossá vált, a céhtörténeti kutatások szervezeti keretei, intézményi háttere felbomlott, az anyagi támogatás drasztikus mértékben csökkent. A Veszprémi Akadémiai bizottság működése gyakorlatilag megszűnt (Dóka, 2002, 17.). A hiányzó, célzott finanszírozást a kollégák elsősorban OTKA-támogatással próbálták pótolni, ám ezek a kutatási programok egy-egy kutatóhelyhez, személyhez kötődtek, egymástól elszigetelten valósulhattak meg (vö.: Szulovszky, 2005, 9.).

A Veszprémi Akadémiai Bizottság utódként az MTA Néprajzi és Történettudományi Intézetének keretein belül Szulovszky János elnöklete alatt alakult meg 2002-ben a Kézművesipari Egyesület. Kezdetől fogva célul tűzte ki egy átfogó, immár a modern kor követelményeinek megfelelő, országos lefedettségű, levéltárakat, múzeumokat és magángyűjteményeket egyaránt érintő céhtörténeti adatbázis létrehozását, ami a történeti Ma-

gyarország területére kiterjedő kutatás lett volna. Mindezzel párhuzamosan zajlott az egyes levéltárak és múzeumok céhes forrásainak rendezése. A múzeumok között a Nemzeti Múzeum járt élen: az Ipartörténeti gyűjtemény céhtörténeti emlékeiről a *Folia Historica*-ban folyamatosan készítettek publikációkat (Szulovszky, 2005, 472.).

A kutatások kritikája, módszertana, továbbblépési lehetőségek az elmúlt évtizedben

A lyukkártyás rendszer technikailag elavult, a kutatás számára mára használhatatlanná vált. Nem folytatódott a szervezett, országos szintű adatgyűjtés, s a lyukkártyás rendszer adatai sem kerültek át egyetlen modern intézményi adatbázisba sem. Amikor 1994-ben nyolcéves szünet után a kézművesipar-történeti munkabizottság ismét összeült, még a korábbi, társadalomtörténeti megközelítésű vizsgálati szempontok folytatása mellett döntöttek, de „egyre világosabbá vált... hogy ez a téma kiemerült, hiszen 1990 után a társadalomtörténet kutatói nem a hajdan volt kézművesek viszonyai iránt érdeklődtek” (Dóka, 2002, 16.). Domonkos Ottó és Dóka Klára helyesen ismerte fel, hogy a továbbblépés csak új, eddig mellőzött, feltáratlan témák kiválasztásával lehetséges. A regionális, országos szinten értékelhető folyamatok, tendenciák átfogó feldolgozásainak időszaka után elérkezett a részeredményeket tartalmazó tanulmány- és konferenciakötetek elszigetelt kiadásának, valamint a korábbi kutatási eredmények leírását tartalmazó szakbibliográfiák megjelenésének időszaka (Paládi-Kovács, 2002.).

Gyáni Gábor 2001-ben ugyanakkor módszertanilag nagyra értékelte a törekvéseket, mert a kézművesipar-történeti kutatásokban került Magyarországon először alkalmazásra a számítógépes adatfeldolgozás, ami országo-

san csak egy évtized múlva terjedt el (Gyáni, 2002, 23.).

Úgy véljük, ezen a ponton érkeztünk el a céhes kutatások egyik aktuális kulcskérdéséhez: napjaink társadalomtörténeti szempontjainak – nem visszavetítése, hanem – figyelembevétele, a „szemléletszélesítés” a céhtörténeti kutatásokban problematikus a forrásadottságok miatt. A céhes kutatásokban (nemcsak a gazdaságtörténeti aspektusok vizsgálatakor – ahol is a mintavétel csak az egyik módszertani tényező, s a tendenciák megragadásának ez a kiindulópontja –, hanem több társadalomtörténeti jelenség analízisekor is) „mennyiségek kellene”, vagyis már kiindulási pontként is teljes körű, statisztikai szempontú adatgyűjtés szükséges. Ugyanakkor a kézműves örökség megőrzésében a digitális technológiának kulcsszerepe kell hogy legyen a jövőben (Szulovszky, 2012.).

Történeti kutatást szolgáló adatbázisok magyarországi intézményekben

Mindez az elektronikus adatbázisok korszakában már lehetséges, ha a kutatás feltételei, intézményes háttere biztosított. Az Országos Levéltár (OL) az 1990-es évek elejétől készíti számítógépes adatbázisokat. Eleinte a D-Base adatbázis-kezelő program volt használatban, melynek használata igen nehézkes volt, majd az Access-program. 1997-től kezdődően dolgozták fel a Magyar Királyi Kancelláriában őrzött Királyi Könyvek hatvanhét kötetét az Arcanum Adatbázis Kft.-vel közösen, amelyek már egy jelenleg is használatos keresőprogramban váltak hozzáférhetővé.² A magyar

Királyi Könyvek hosszú évek munkájával kerültek feldolgozásra, a köteteket digitalizálták, a korábbi szöveges adatbázist Folio Builderbe konvertálták. Az 1867–1918 közötti, a Királyi Felső Személye Körüli Minisztériumban őrzött Királyi Könyvek adataival és felvételeivel is kiegészült az adatbázis, és ugyanebben a Folio-programban készült el a már több millió karaktert tartalmazó *Urbaria et Descriptiones* adatbázis. Hatalmas sikerként könyvelhette el az OL továbbá a Diplomatikai gyűjteményben lévő oklevelek fotóinak digitalizálását és adatbázishoz rendelését.

Az 1990-es évek végére az Országos Levéltárban több adatbázis is létezett, melyek a legkülönbözőbb felépítésű, típusú, információtartalmú iratanyagokhoz készültek. A sokféleség miatt felmerült az átjárhatóság problémája, s hogy az európai normáknak is meg kell felelteni hazai adatbázisainkat. Az E-levéltár program vállalta ennek megoldását: mára nemcsak az OL, de több más levéltár adatbázisának közös keresőprogramját érhetjük el az E-levéltár felületén keresztül (URL₃). Bevonták a külföldi tapasztalatokat is (Körösmézei et al., 2001), melynek eredményeképp a levéltár készülő adatbázisai már minden párhuzamosan futó adatbázissal kompatibilisek, megfelelnek az európai normáknak, és közös keresőprogramba illeszthetők.

A Magyarországi Céhes Adatbázis célja, felépítése, rendszere

Mivel Magyarországon napjainkig sem létezik muzeális intézményeinkben egységes, műtárgynyilvántartásra alkalmas adatbázis,

² Az adatbázis forradalmi újdonságot jelentett. Szem előtt tartották, hogy az egyes adatokhoz majd fotókat is csatolni lehessen, és ezzel egy valódi adatbázist (nem pedig elektronikus név-, illetve tárgymutatókönyvet) hozzanak létre. Jelenleg a Diplomatikai levéltár hasz-

nálja ezt a keresőprogramot (URL₂). A Királyi Könyvek munkálatainak sikere ösztönözte a Miskolci Egyetemet arra, hogy egy munkacsoport analóg módon dolgozza fel az Erdélyi Fejedelmi Levéltárban őrzött erdélyi Királyi Könyveket.

levéltári rendszerek felé orinetalódtunk. Az Országos Levéltár technikai fejlesztései mára lehetővé tették, hogy létrehozassuk a *Magyarországi Céhes Adatbázist* (MCA). Megalapozásának munkálatai 2012 áprilisában kezdődtek OTKA-pályázati támogatás keretén belül.³ A program célja az MCA elindítása az 1526–1761 közötti időszakra vonatkozóan, a területi lefedettséget illetően teljes körűen, beleértve határainkon túli területeket is. A pályázat interdiszciplináris forrásfeltáró kutatás, egy adatbázisprogram megalkotása és a kinyert adatok rögzítése. A céhes dokumentumok ugyanis a történettudománynak, a gazdaságtörténetnek, a néprajztudománynak, a művészettörténetnek is alapvető forrásai, a történeti muzeológia, a történettudományon belül az ipar- és technikátörténet, hadtörténet, orvostörténet stb. alapvető dokumentumai. Mindennek kiindulópontját képezi öt kiválasztott város és három megye anyaga: Pozsony, Kassa, Sopron, Székesfehérvár és Pest, Buda, Óbuda, Pozsony, Sopron és Fejér megye forrásai. A magyarországi írott céhes források – a tárgyiak mellett – nagy része múzeumaikban található, ezért elsőként bevontuk a gyűjtőkörbe a Kiscelli Múzeumot. Célunk a teljes körű forrásfeltárás egy-egy intézményben, s ennek alapján a dokumentumok és műtárgyak mindegyikének egyetlen adatbázisban történő rögzítése.

Jelenleg a kutatás második évét zártuk. Összegyűjtöttük a székesfehérvári, pesti, budai, óbudai anyagot, teljes körű feltárást és anyaggyűjtést végeztünk Budapest Főváros Levéltárában, a Kiscelli Múzeumban, az MNL Fejér megyei Levéltárában és az Or-

szágos Levéltárban. Terveinken felül szintén teljes körű anyaggyűjtésre kerülhetett sor a temesvári levéltárban és a pozsonyi levéltárakban, kutatásokat végezhetünk a kolozsvári és kassai levéltárban is, valamint a kassai múzeumban. Az anyag folyamatos feldolgozása által az adatbázis felhasználói felületének tartalma napról-napra gyarapodik, mely a kutatók számára magyar és angol nyelven egyaránt hozzáférhető (URL₄).

Munkánk egy nagy ívű kezdeményezés első lépése: a levéltárak és múzeumok mindenféle típusú céhiratainak és tárgyainak feldolgozását tűztük ki célul a jövőben, mely lehetővé teszi, hogy egyes időszakokra, mesterségekre, témákra, illetve egyes céhtagokra vonatkozóan teljes körű kutatást végezhesünk. Az adatbázishoz rendelhető később az iratok és a műtárgyak digitális fotói.

Munkánk értékét nagyban növeli, hogy – eltérően a korábbiaktól – eredményei határainkon túl is hasznosulhatnak: a régióban elsőként végezhetünk nemzetközi szintű alapkutatást a határainkon túli gyűjteményekben.

Az adatbázis megalkotásának kiinduló szempontja volt, hogy a különböző helyeken fellelhető céhes adatokat egyetlen adatbázis tartsa nyilván. Ezért az MCA adatainak rögzítése és publikálása egy interneten elérhető, webes technológiát használó alkalmazáson keresztül történik. A keresést lehetővé tévő oldal egy önálló honlap, míg a rögzítés egy, az ilyen típusú – személyekkel kapcsolatos – adatok rögzítésére létrehozott keretrendszerben történik. Párhuzamosan folyik az adatgyűjtés és a fejlesztés. Ennek nagy előnye, hogy a rögzítendő adatokat a kezdetektől fogva a megfelelő formátumban, ha kell, a szükséges módosításokkal, bővítésekkel folyamatosan tudjuk rögzíteni. Az ilyen jellegű programokban problémát okoz, hogy már kész tábláz-

³ Az OTKA 101 669 sz. tematikus pályázatának keretén belül. Témavezető: Kincses Katalin Mária, senior kutató; Tuza Csilla, az adatbázist megalkotta és a számítástechnikai háttérét biztosítja Rába Endre.

tokat kell importálni az adatbázisba, melyek nem megfelelő formátumban kerültek rögzítésre, mert hiányzik a rögzítők és a fejlesztők közötti párbeszéd. Az MCA esetében az adatrögzítés már eleve egy bárhol használható feltöltő felületen történik, nincs szükség importra. A munkafolyamatok így párhuzamosan haladhatnak. A forrásokat összegyűjtjük, digitális fotó készül róluk, s a „kinyert” adatok egy korábban elkészült rögzítő felületre kerülnek. A digitalizálás eredményeként előbb szabványos TIFF⁴ formátumú képálmányok jönnek létre (a levéltári előírásoknak megfelelően). Ezek az eredeti képek a hosszú távú megőrzést szolgálják, illetve publikálható változatok készítésére alkalmasak. A TIFF formátumú változatok konvertálhatók JPEG⁵ formátumba is, amit a gyakorlatban az adatrögzítés során használunk.

Egyes nézetek szerint csak akkor szabad egy adatbázist „újtára engedni”, ha már minden adat rögzítésre került. Más nézet a folyamatos publikálást és bővítést preferálja. Mi ez utóbbi mellett döntöttünk, hiszen a rögzítő felület és a kutatók számára elérhető honlap fejlesztése egymással párhuzamosan halad, folyamatosan bővülnek, gyarapodnak, ami követelmény is, hiszen újabb és újabb feldolgozási szempontok jelentkezhetnek.

⁴ TIFF (Tagged Image File Format): állóképek ISO-szabvány szerinti formátuma. Veszteségmentes formátum: valódi színek és képpontok találhatók benne. Eredeti vagy *master* állományként alkalmazzák, konvertálás útján csökkentett adatokat tartalmazó változatok készíthetők belőle. Kiterjesztése .tiff, .tif.

⁵ JPEG (Joint Photographic Experts Group): állóképek ISO-szabvány szerinti formátuma. Veszteséges tömörítéssel dolgozó formátum: nem valódi képpontokat és színeket tartalmaz, hanem például az előző képponttól való eltérést rögzíti. Nézőképekként alkalmazzák, publikálásra nem alkalmas. Kiterjesztése: .jpg, .jpeg. A tömörítés mértéke állítható.

A Magyarországi Céhes Adatbázis leírása

Elsődlegesnek tekintettük a keresési szempontok alapján történő adatstruktúra kialakítását, melynek két alapvető objektuma a céh és a személy – a többi adattal „finomítani” lehet a keresést. Míg a céhek adatai könnyen behatárolhatók (egy-egy céhet könnyen meg lehet határozni), addig a személyekre vonatkozó információk rögzítése – és visszakereshetősége – már bonyolultabb feladat. A legyszerűbb példa: azonos személynevek esetében nem minden esetben lehet eldönteni, hogy ugyanarról a személyről van-e szó vagy hasonló adatokkal rendelkező másikról.

Mind a céhek, mind a személyek esetében rögzítjük a források lelőhelyét és jelzetét. A céhek esetében rögzítésre kerülő adatok: a céh neve, típusa, alapítása, megszűnése, székhelye és a céhben betölthető tisztségek. Egy személy megtalálása napjainkban bármely számítógépes nyilvántartó rendszerben nagyon egyszerű feladat például a személyi szám alapján. A XV–XIX. században azonban nem létezett ilyen azonosító: az adatoknak egy olyan részalmazát kellett kijelölni, amely egyértelműen meghatároz egy adott személyt: név, születési idő és hely, nemzetiség, a halálozás időpontjának, helyének megjelölésével. Ez még mindig kevés valakinek az azonosításához – a keresést további adatok közzétételével pontosíthatjuk – célunk, hogy minél több adatot rögzítsünk valakiről, ezáltal lesz egyre pontosabb a találat. Így bekerülnek a vallásra, mesterségre, lakhelyre, a céhben betöltött tisztség(ek)re (időponttal együtt) vonatkozó adatok is. Természetesen a felsorolt kritériumok alapján sem lehet mindig teljes biztonsággal azonosítani valakit, mert a forrásadottságok következtében a róla kapott alapvető információk hiányosak, pontatlanok.

nek lehetnek,⁶ valamint a céhek életében szerepet játszó személyeknél nem tudjuk megbízhatóan kiszűrni a kettőzéseket sem – ez azonban valójában már az adatbázist használó kutatók feladata kell hogy legyen.

Ma már természetes igény, hogy más, hasonló adatokat tartalmazó adatbázisokhoz zökkenőmentesen lehessen csatlakozni. Ezért az MCA megalkotásakor kialakításra került egy keretrendszer, melynek magját egy névtér képezi. A névtér igyekszik az európai szabványok⁷ elvárásainak megfelelni, ezért pl. a családi, földrajzi, intézményi szerkezet is kialakításra került. Felvetődött: mi lenne, ha a céhes adatokat is a névtér intézményi moduljában tárolnánk? Hiszen a keretrendszer és benne a névtér létrejöttének egyik előnye éppen az, hogy össze lehet kapcsolni eltérő, de hasonló adatokat tartalmazó adatbázisokat. S mivel a névtér egyéb, kiegészítő adatok tárolására is alkalmas, a gyakorlatban például különféle kapcsolatok (rokoni, házastársi, lakótársi, céhen belüli, adott településen belüli, adós/hitelező viszonylatú stb.) rögzítésére is képes. Így többek között archontológiai adatbázisokat is képes befogadni – nem titkolt szándékkal a társadalomtörténeti kutatások megkönnyítésére. Ennek köszönhetően olyan kapcsolatok is felszínre kerülhetnek, amelyek egymástól elzárt, lokális adatbázisokból nem derülnének ki. A MCA névtére adatcsere formátumként az EAC–CPF (URL6) sémát használja. – A keretrendszer másik alapvető objektuma a különféle digitalizált anyagok tárolását biztosító objektumtár: az iratok, műtárgyak digitalizált fotói.

Mint már említésre került, az adatbázis feltöltésénél abban a különleges helyzetben vagyunk, hogy a rögzítő felület kialakítása némileg megelőzte az adatrögzítést, így adatimportálással nem kell foglalkoznunk: bárki csatlakozhat programunkhoz (a webes technológia bárholnan elérhető, csak számítógépes hálózati kapcsolat kell hozzá), aki adatokat kíván rendszerünkben rögzíteni – ez csak a felhasználói jogosultságtól függ.⁸

Exporton elsősorban a kutatók találati listájának letöltését értjük. A honlap fejlesztése még nem áll azon a ponton, hogy a pontos adatexportok végrehajthatók legyenek, de a tervek között szerepel a nyomtatási lista, táblázat formátum, illetve szabványos EAD–(URL8) formátumban történő adatkinyerés. Gondolva arra, hogy levéltári rendszerek felé is lehessen adatokat szolgáltatni, esetleg integrálni a céhes adatbázis adatait, az EAC–CPF-séma és/vagy az EAD-séma is használható. A publikus honlapon céhekre és személyekre lehet keresni. A keresés lehet egyszerű vagy összetett, teljes szöveges vagy szótöredékes.⁹ A találati lista mezőnként csoportosított. A fejlesztés részét képezi, hogy a különféle exportokat le lehessen tölteni, akár egyetlen találatra, de az egész listára nézve is.

Sarkalatos pontja az alkalmazásnak a többnyelvűség biztosítása. Ez két okból is fontos. Egyrészt ha külföldi gyűjtemények is szeretnék céhes nyilvántartásukat feltölteni, a feltöltő felületen meg kell adni a lehetőséget az anyanyelv kiválasztására, de a keresőfelü-

⁶ Analóg a probléma a könyvtári integrált rendszerek szerzőségi adatainak nyilvántartásával, bár ott – bizonyos kivételektől eltekintve – sokkal pontosabban dokumentáltak a személyekre vonatkozó adatok.

⁷ ISAAR–CPF. Leírása: URL5.

⁸ Elméletben a személyek adatait az EAC–CPF-séma alapján, a céhes adatokat pedig egy külön XML-séma alapján lehet importálni (lásd URL7).

⁹ Az egyszerű keresés majdnem minden mezőben keres (a céhek és a személyek esetében egyaránt). Összetett keresés esetén az egyes mezőket ÉS/VAGY kapcsolattal lehet egymáshoz fűzni.

leten is biztosítani kell ezt a lehetőséget. Mérlegelni kellett, hogy az egyes mezőértékeket anyanyelven vagy a rögzítést végzők nyelvén mutassuk-e meg. Az utóbbi megoldást választottuk, mert az előbbi egy rendkívül bonyolult adatstruktúrát hozott volna létre: a feliratok nyelve tehát változtatható, a keresési értékek viszont a rögzítés nyelvén maradnak.

Az adatrögzítés, szerkesztés tekintetében az MCA négy jogosultsági szerepkört tartalmaz. A kutató egy egyszerű keresési, böngészési jogokkal rendelkező felhasználó. Kereshet az adatok között, de nem módosíthatja azokat. Az adatrögzítő hozzáférhet az adminisztrációs oldalhoz, adatot rögzíthet, módosíthat, de nem törölhet. A szerkesztő hozzáférhet az adminisztrációs oldalhoz, adatot rögzíthet, módosíthat és törölhet. Végül, az adminisztrátor elsősorban a felhasználók kezelésével, az adatbázis biztonságával foglalkozik (karbantartás).

A céhes adatbázis jelenlegi állapota, feltöltött adatai

Az adatbázis létrehozásakor több tartalmi vonatkozású kérdést kellett végiggondolnunk. Az első: a céhes források tárgyi és írásbeli dokumentumokra oszthatók, melyek esetenként nem különülnek el egymástól (például egy múzeum őrizheti a kádár céh szerszámain, illetve céhkönyveit is). Teljességre törekedünk, s a kétféle forráscsoportot nem választjuk szét. Az írott emlékeken belül is többféle forrástípus létezik: például privilégiumok, jegyzőkönyvek, tagfelvételi/inasszegődtetési könyvek, számlakönyvek, vándorkönyvek, anyakönyvek, vegyes iratok (például hatóságokkal folytatott levelezés, rendeletek), céhtagok írásos hagyatéka (magánlevelezés, végrendeletek, inventáriumok stb.). Az eltérő forrástí-

pusok egészen eltérő információkat tartalmaznak, ezeket egyértelműen tudni kell rögzíteni.

A különböző intézmények egymástól eltérő rendszerben tárolják a dokumentumokat (a külföldi levéltárak például nem ismerik a magyarországi fond-állag fogalmát, a romániai levéltárakban csak fondok vannak, az Országos Levéltárban egyedülálló szekció-törzsszámos rendszer él, a múzeumoknak pedig a levéltáraktól teljesen eltérő leltári számozási rendjük van), ezért az eltérő jelzeteket egyértelműen kell rögzítenünk, annál is inkább, mivel a program a jelzet alapján rendeli össze a céheket a személyekkel. A tartalmi feltöltést a digitális fotók hozzárendelésének kell követnie – e tekintetben is olyan jelzetrendszert kell kialakítanunk, hogy a képeket egyértelműen lehessen az adott dokumentumokhoz rendelni. E megfontolásokat figyelembe véve került sor végül a már ismertetett módon egy „céh–személy” központi adatbázis kialakítására. A rögzítést kissé bonyolítja, hogy valójában egy adatbázison belül két külön adatbázisban kell szimultán dolgoznunk, viszont a kutató a keresőfelületen egyszerre látja a céheket és a hozzá tartozó tagokat. A rögzítésnek ez a módja teszi lehetővé azt is, hogy egy céhhez több tagot, illetve egy személyt több céhhez is hozzárendelhessünk. Egy elméleti példa erre: ha egy szabó Fehérváron volt inas, Olmützben töltötte vándoréveit, majd Sopronban telepedett le, s végül Budán fejezte be tevékenységét, ezt a pályáivet eddig négy levéltár forrásainak alapján rajzolhattuk meg (már ha egyáltalán megtaláltuk), adatbázisunk viszont mind a négy adatot összekapcsolja az adott személlyel.

Az adatbázis – indulásként – jelenlegi állapotában mintegy 630 céhet és 3100 sze-

mélynevet tartalmaz, ami napról napra bővül.¹⁰ A feldolgozott iratok különböző típusú forrásokat jelentenek, melyek az alábbiak szerint csoportosíthatók: céhprivilegiumok, inaszegődtetési iratok, tagfelvételi könyvek, céhgyűlési jegyzőkönyvek és a céhek vegyes iratai.

A céhprivilegiumok a céhek kiváltságait, jogait, a tagok kötelességeit foglalják össze, 1761 előtt találunk köztük földesúri, egyházi földesúri: azaz püspöki, szabad királyi város által kiadott, illetve uralkodói megerősítéseket. A XV–XVI. századi céhprivilegiumok általában csak a kiváltságokat sorolják fel,¹¹ de a XVII. századtól kezdve már név szerint megemlítik, hogy kik azok a céhtagok, akik a kiváltságok kiadását és/vagy megerősítését kérik.¹² Találkozhatunk olyan céhlevéllel is, melyet különböző időben többször is megerősítettek, és minden esetben név szerint is felsorolják a céh tagjait. Ilyenkor más-más időpontokhoz kapcsolódó névadatok állnak rendelkezésünkre ugyanannak a településnek

ugyanazon céhéből.¹³ Az adatbázisban valamennyi céhtag ugyanannál a céhnél jelenik meg, de az eltérő évszámokból megtudjuk, hogy mikor voltak ennek a céhnek tagjai, illetve abban mikor milyen tisztséget viseltek. Amennyiben az anyacéh adja a privilegiumot egy leánycéhnek, és név szerint felsorolják a tagokat, úgy névadatokat nyerhetünk mind az anyacéh, mind a leánycéh tagjairól,¹⁴ különböző időpontokból is, mint például a németújvári gombkötő céh tagjainak esetében, akik Rohoncról kértek céhlevelet, ám ők Szombathelyről, a szombathelyi céh pedig Soprontól kapta céhlevelét.¹⁵

Amikor egy céhbe valaki inasnak jelentkezett, be kellett mutatnia születési papírjait, igazolnia kellett, hogy törvényes szülőktől és házasságból származik: ezt dokumentálják az inaszegődtetési iratok. Az inas adatait ezek után bejegyezték a céh felvételi könyveibe mestere nevével együtt. Szerencsés esetben megtalálhatjuk az inas nevén, születési helyén és idején kívül szülei nevét, sokszor a keresz-

¹⁰ A Temesvári Levéltár teljes anyaga, Budapest Főváros Levéltárának kora újkori céhes anyaga, az MNL OL Kancelláriai Levéltárában található felosztott céhek dokumentumai és az MNL Fejér megyei levéltár céhes dokumentumainak kb. harmada került eddig feldolgozásra. Jelenleg az MNL Fejér megyei levéltárának, illetve a Budapest Történeti Múzeum Kiscelli Múzeuma, a kolozsvári és a kassai állami levéltár céhes forrásainak feltöltése folyik.

¹¹ A tanulmány további részében hivatkozott dokumentumok reprezentatív jellegűek, olyan dokumentumokat említünk, melyek már feldolgozásra kerültek az adatbázisban. Ilyen régi, középkori forrás például az 1466-ban Mátyás által a varasdi vargáknak kiadott céhlevél. A céhlevél csak bizonyos kiváltságokat sorol fel, inkább lehet oltalomlevélnek tekinteni, semmint klasszikus, artikulusokat felvonultató privilegiumlevélnek. (URL9)

¹² A legrégebbi céhprivilegium jelenleg az adatbázisban, melyben már a céhmestereket is említik, a már hivatkozott varasdi varga céh kiváltságlevelének megerősíté-

se 1560-ból, de a XVII. század második felétől egyre gyakrabban, a XVIII. században pedig szinte mindig megemlítik a céhmesterek nevét, kisebb céh esetében pedig az összes tagot felsorolják (például a szenci és cseklézi fazekasok a két helységről összesen öt taggal alapítottak céhet. MNL OL A 72 N°. 118.

¹³ Így az 1510-es alapítású szombathelyi lakatos céhet 1600-ban megerősítik, s mindkét időpontból név szerint ismerünk céhtagokat. MNL OL A 72 N°. 50.

¹⁴ Például az 1628-as alsólendvai csizmadia céh tagjai Csáktornyaőról kértek céhlevelet. Mindkét céh tagjait ismerjük. MNL OL A 72 N°. 22.

¹⁵ A németújvári gombkötő céh 1738-ban kéri ki a rohonci céh céhlevelét, melyet a rohonciak 1710-ben kaptak Szombathelyről. A szombathelyi céh 1676-ban a soproni anyacéhtől kapta a céhlevelet, a soproni céhet 1630-ban a pozsonyi gombkötő céh leánycéheként alapították. A felsorolt időpontokban mind a soproni, mind a szombathelyi, rohonci és németújvári céhekből sorolnak fel tagokat név szerint. MNL OL A 72 N°. 41.

szülőket is, valamint a mester adatait is, akihez tanulónak jelentkezett.¹⁶

A tagfelvételi könyvek (a XVII. század második felétől) különösen értékes források, mert gyakran nemzedékeken át vezették azokat. A céhes mesterség igen gyakran apáról fiúra öröklődött, a XVIII. századra a céhek bezárkózásával kimondottan preferálták a mesterek fiait, céhbe kerülésüket megkönnyítették az „idegenekkel” szemben. Egy településen folyamatosan működő céh esetében a tagfelvételi könyvből akár három-négy nemzedék rokoni–szakmai kapcsolatai is felderíthetők.¹⁷ Kiválóan használható forrástípus, ha a céhek bezárkózásáról akarunk kutatásokat végezni. Olyan céhek esetében, melyek újonnan alakultak a városba máshonnan betelepülő mesterekből, néha még a külföldi születési helyet és időt is feltüntetik ezek a források, valamint azt is, hogy a jelölt hol, kinél tanulta a mesterséget, és honnan érkezett a településre.¹⁸

A céhgyűlésen a céh életének mindenféle ügyei előkerültek: temetések, betegség, bűntetések, a legkülönbözőbb panaszok stb., melyeket a céhülési jegyzőkönyvekben rögzítettek. Ezek a források elsősorban a gazdasági élet kutatóinak, helytörténészeknek, néprajzkutatóknak lehetnek fontosak. Megtudhatjuk e forrásokból, hogy egy adott évben kik voltak a céhtagok, mennyi taxát fizettek, ki

mikor halt meg (például már az özvegye tűnik fel taxafizetőként), mikor költözött el és hová. Mivel a céhjegyzőkönyveket folyamatosan vezették, előfordul, hogy egy-egy kötet sok évtizednyi adatot tartalmaz.¹⁹

A céhek vegyes iratai között helytartótanácsi rendeleteket, jelentéseket, céhtagok külföldre panaszait a céhhez (például mesterremek elutasítása miatt), vagy a Helytartótanácsához intézett panaszt (például tagfelvételi kérelem elutasítása miatt) találhatunk.²⁰ Feldolgozás alatt vannak személyi hagyatékok is, Kassa esetében a leánycéhekkel kapcsolatos panaszos, illetve peres iratok, vándorlással kapcsolatos dokumentumok (vándorkönyvek, atyamesterek feljegyzései), s a későbbi korszakból legénytársulatok iratai is előfordulnak.

Mint a felsoroltakból is láthatjuk, sokféle intézményből a legkülönbözőbb forrástípusok kerülnek be adatbázisunkba. Ahhoz, hogy mindent egységesen tudjuk rögzíteni, engedményeket kellett tennünk. Így például bármennyire is érdekes lehet egy-egy végrendelet tartalma, nem sorolhatjuk fel az örökül hagyott szerszámokat. Ugyanígy nem tudjuk minden esetben részletesen jelölni a rokonsági fokokat, vagy pontosan megadni a forrástípust, a terjedelmet. Egy túl sok adatot tartalmazó, igen részletes adatbázis megnehezítené a keresést, az adatbázis kezelését, sőt, a kutatást is. Ezért (is) döntöttünk végül a fentiekben már többször említett rögzítési struk-

¹⁶ A Fejér Megyei Levéltárban számos inas keresztlevélét megtaláljuk, melyekben a legkülönbözőbb adatokat fedezhetjük fel: szülők neve, születési hely, születési idő, vallás, keresztiszülő neve, mely céhbe adták be, hány évesen, ki a mestere, milyen feltételekkel állt be stb. MNL FML IX. 1. b keresztlevelek.

¹⁷ A budai mészáros céh tagfelvételi könyvéből is hasonló családi kapcsolatokra derül fény. Megtudhatjuk, hogy az 1714-ben felvett Ebenhöch Mihály fia, Ebenhöch Ádám 1740-ben lépett be a céhbe. BFL IV. 1002 o vegyes céhiratok – mészáros.

¹⁸ Például a budai seborvos és fürdős céh 1771-ben felsorolja, ki hol született, hol és mennyi ideig tanult, természetesen a külföldi születési és tanulóhelyeket is megtaláljuk. BFL IV 1002 o seborvos.

¹⁹ A budai ács céh jegyzőkönyvében például a legkülönbözőbb ügyeket találhatjuk: a mesterremekkel, tagfelvételi díjjal, fegyelmi kérdésekkel stb. kapcsolatos ügyeket, a tagok neveivel. BTM KM Ctg. N° 4410. budai ács céh.

²⁰ BFL IV. 1002 o vegyes céhiratok.

túra (céhek és személyek jellemző adatai) kialakítása mellett. A megjegyzés rovat azonban lehetőséget biztosít a különlegességek feljegyzésére is, s a leltári számok és/vagy a csatolt fotók alapján a kutató feladata kell hogy legyen a további feldolgozás.

Bár még csak egy nagy munka legelején vagyunk, az eddigiekből talán már kirajzolódik a fő cél: egy olyan egységes céhtörténeti adatbázis kialakítása, melyben levéltárak és múzeumok írásos és tárgyi emlékei megjelenhetnek a Kárpát-medence egész területéről, egységes forrásgyűjteményt és sokkal könnyebb kutatási lehetőségeket biztosítva a különböző tudományterületek művelőinek.

Elérkezett az idő, hogy kezdeti eredményeinket, tapasztalatainkat megosszuk szakmai fórumokon, idehaza és nemzetközi szinten. Ennek első lépéseként mutattuk be a *Magyarországi Céhes Adatbázist* 2013. októberben a német iparkamara kézművesipar-történeti kutatásokkal foglalkozó berlini konferenciáján és műhelymegbeszélésén, melyen Németország tartományi levéltárainak igazgatói és az ország legjelentősebb múzeumainak vezetői, valamint a törvényalkotás részéről jogi szakemberek vettek részt a ZDH szervezésé-

ben.²¹ Mintegy nyolcvanán vitatták meg a németországi kézművesipar-történeti kutatások jelenlegi kérdéseit, eredményeit, különös tekintettel a napról napra Németországban is gyarapodó számú, levéltári és muzeális értékeket nyilvántartó adatbázisprogramokra és az ezek megalapozását, megalkotását, koordinálását szabályozó törvényi háttérre. Az MCA élénk fogadtatásban részesült, különös, elismerő figyelmet kapott, a német kollégák nagy szimpátiával üdvözölték a kutatást és az adatbázist, hangsúlyozva, hogy végre ismét hírt kaptak az immáron mintegy másfél-két évtizede megszakadt szisztematikus magyarországi céhes kutatások, az 1990-es évek közepéig igen intenzíven folyó és nemzetközi szinten is sikert aratott munka folytatásáról.

²¹ ZDH: Zentralverband des Deutschen Handwerks, 10117 Berlin, Mohlenstraße 20/21. A *Magyarországi Céhes Adatbázist* a Berlinben megtartott konferencián és ún. *workshopon* mutattuk be 2013. október 17-én.

Kulcsszavak: *magyarországi céhes adatbázis, céhtörténet, kézművesipar-történet, társadalomtörténet, gazdaságtörténet, múzeum, levéltár, írott forrás, tárgyi emlék, céhkataszter*

IRODALOM

- Dóka Klára (2002): Harminc év kutatási eredményei. In: Szulovszky János (szerk.): *X. Kézművesipar-történeti Szimpózium (Budapest, 2001. október 29–30.) Harminc év számvetése*. Magyar Tudományos Akadémia Veszprémi Akadémiai Bizottsága, Budapest
- Domonkos Ottó – Nagybakay Péter (szerk.) (1992): *Magyarország kézművesipar-történetének válogatott bibliográfiája*. MTA Néprajzi Kutatóint., Budapest
- Éri István – Nagy L. – Nagybakay P. (szerk.) (1975–1976): *A magyarországi céhes kézművesipar forrásanyagának katasztere* I–II. Magyar Tudományos Akadémia Veszprémi Akadémiai Bizottsága, Budapest
- Éri István – Nagy L. – Nagybakay P. (szerk.) (1986): *A*

- magyarországi árszabások forrásanyagának katasztere* 1463–1848. I–II. Magyar Tudományos Akadémia Veszprémi Akadémiai Bizottsága, Budapest
- Gyáni Gábor (2002): A kézművesipar-történeti szimpóziumok a társadalom- és várostörténet szemszögéből. In: Szulovszky János (szerk.): *X. Kézművesipar-történeti Szimpózium (Budapest, 2001. október 29–30.) Harminc év számvetése*. Magyar Tudományos Akadémia Veszprémi Akadémiai Bizottsága, Budapest
- Körösmezei András – Németh I. – Tuza Cs. (2001): Az informatika alkalmazása a németországi levéltárakban. *Levéltári Szemle*. 51, 53–59.
- Márkusné Vörös Hajnalka (2012): Veszprém és a kézművesipar-történeti kutatások. In: Márkusné Vörös

- Hajnalka (szerk.): *Céhládától az adatbázisig. Új utak és eredmények az ipartörténeti kutatásban*. Veszprém Megyei Levéltár, Veszprém
- Nagy Zoltán (1992): *Kézművesipari műhely- és szerszám-kataszter. Vás megye. (Gyűjteménykatalógus I.)* Magyar Tudományos Akadémia Veszprémi Akadémiai Bizottsága, Veszprém–Körmend
- Paládi-Kovács Attila (2002): A kézművesipartörténeti kutatások és a néprajztudomány. In: Szulovszky János (szerk.): *X. Kézművesipartörténeti Szimpózium (Budapest, 2001. október 29–30.) Harminc év számvetése*. Magyar Tudományos Akadémia Veszprémi Akadémiai Bizottsága, Budapest
- Szabó Sarolta (1994): *Kézművesipari műhely- és szerszám-kataszter. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye. (Gyűjteménykatalógus II.)* Magyar Tudományos Akadémia Veszprémi Akadémiai Bizottsága, Veszprém–Nyíregyháza
- Szulovszky János (szerk.) (2002): *X. Kézművesipartörténeti Szimpózium (Budapest, 2001. október 29–30.) Harminc év számvetése*. Magyar Tudományos Akadémia Veszprémi Akadémiai Bizottsága, Budapest
- Szulovszky János (szerk.) (2005): *A magyar kézművesipar története*. Magyar Kereskedelmi és Iparkamara, Budapest
- Szulovszky János (2012): A Digitális Céhládától a Technológiai Tudás Táráig. A kézműves örökség megőrzése a 21. század eszközeivel: vágy vagy realitás? In: Márkusné Vörös Hajnalka (szerk.): *Céhládától az adatbázisig. Új utak és eredmények az ipartörténeti kutatásban*. Veszprém Megyei Levéltár, Veszprém
- URL1: http://iparmuzeum.hu/old/indexcdd6.html?id=20080514veab_kiadvanyok
- URL2: <http://mol.arcanum.hu/dldf/opt/a101129.htm?v=pdf&a=start>
- URL3: www.eleveltar.hu/kereses
- URL4: <http://cehek.arrabo.co.hu>
- URL5: http://leveltar.ptt.hu/files/tiny_mce/File/Dokumentumok/ISAAR.pdf
- URL6: <http://eac.staatsbibliothek-berlin.de>
- URL7: <http://www.xml.org/>
- URL8: <http://www.loc.gov/ead/>
- URL9: <http://eac.staatsbibliothek-berlin.de/MNL.OL>
- A 72. N°. 14.

